

1

1b

Dijo.

K34/82

Dimela tse di gasiwago no nageng ya gesu ke maheya, lotsa, mphogo, maroro, merepa, marotse, magapu ditloo, ditlico-marapo, ditshekgene, dithagaraga, maraka, metsekwane, mesetla, mapoopo dipanana, dintswe, masalebale le medi ya dihlare.

Maheya mabele a a tswa le makgowa, a na le dithoro tse dithsweu ts'a diphaphati, tse dingwe ke tse dikhbedu, leheya la mohuta owe ba re ke sethoka, byale peu ya ona ga e nyakege. Ge motho a ile a bona o leka ka maatla gore a robe a besa le a ilego a mo gakantsha o swanetse gore ge a omile a tlusitsitse magare a sile fela le ge go le tyale o tla no bona a bonala ngwaga o mongwe a tyale ka bathoka ba hwago ba tsoga. Iara gore ge go lwewa dintwa ba ka no re ba bolaille byale ba bona sehlopha se sengwe se fihla.

2

Maheya a na le mehuta e meraro ke medi, sethoka le lefofa la tladi. Medi ona le dithoro tse ditshekla, a o na segokgoti se segolo. Sethoka se na le dikgokgoti se sesese, tyale ona ke a mahubedu le buswa bya ona ke byo bohubedu. Lefofa la tladi ke leheya la dithoro tse ditshekla le tse di khubedu. A na le dithoro tse dintsi, mafelong ga ona ka hlogong go na le dithoro tse dinyana, a na le methanthadi e phethago menana e mmedi, byale mothanthadi o mongwe le o mongwe o na dithoro tse masome a mane, byale ge o phahlaganya ka moka o hwetsa gore ke makgolo a mararo le masome a nabedi 320 ya dithoro. Byale a mangwe a megokgoti e metelele a fitisa ana a ka godimo ka dithoro. Leheya ke lona lewe le gasiwago pele ge peu e tswa ba lema lona ba gasa thoro ya mela, ya gola, lehlaka la lona le na le megwane e meteleleya diphaphati, lelona lehlaka le na le dinoko ge le setse le fihlile toemong bya lona le ntsha difara ka hlogong go tswa tshatshale, lowe difara le tsona di tewa maledu, leheya ka le tee ge le ka re ke a phatha le diya difara tse tharo goba tse nne.

3

E le gore nola le thomago go gasa motho a sa tsoga a dutsi gae ka
 baka la ga alesa (ditshwene), di thoma go fata e sa le boriba, wa
 leta go fihlela a butswa, wa bona maledu a thora go oma ke gore
 dithoro le tsona di a tiya, byale rowe ba thoma go roba ba besa ba
 ej. A ba robe a magolo ba' roba dikompyane ba besa tsona. Ge e le
 bana ba motho goba yo mongwe le yo mongwe a na le yo mongwe yo monyana
 ta besa leheya ka letee byale ba kgopagana, yo mogolo o swanetse
 go tsey ka titong yo monyana ka nhleng ke gore yo monyana ga na
 molao wa gore a je ka titong, ka baka la gore a ja ka titong a ka
 se ke a gola, e tlaba yo mokopana. Ge e le ngwana yo monyana
 yo mogolo o swanetse go tsey ka leheya a re go ngwana tlisa leheya
 ke go thulele tsela ya go ya ga makgolo wa gago, byale ngwana o
 tla ro fa a thula methanthadi e mmedi, dithoro tsa yona a ija,
 ke moka a kgon a efa ngwana byale ngwana le yena o tla bona a
 mo etsisa a kgokgosa thoro ka e tee a ej, ge basa ka ba dira byale
 o tla no kgekgerutsa ka meno byale a ripegetsa dithoto tse dingwe
 di salla mogokgoting. Byale maledu a oma e ditshatshale magapi a
 leheya le ona a oma, ke moka dithoro tsa leheya di omile ke gore
 ke moka a budule byale ba a roba. Ge ba roba go na le dikopyane
 tse dingwe tsewe harego ge ba kgera dithoro tsa tsona ba bona di
 etswa maswi byale dikopyane tsa mohuta owe kare ke diome. Byale
 diome teena e re ge ba roba, ba re ka mabanyana ba di apeya tse
 dingwe ba di besa ba di besa ka theko ka e tee, ba fela ba kgokgosa
 5 dithoro ba ej, ba goma ba onetsa gape ba kgokgosa ba ej byale
 byale go fihlela ba fetsa seome. Ke gore ge o ka sebesa gore se bu-
 tswe ka moka ga sona o kgon o ej o ka se ke wa se kgon ka baka
 la gore dithoro di tla boela tsa thathafa. Tsela tsa go apeiwa
 ka pitsa ba tla etisa ba beseletsa, ge ba yo robala ba dira mollo
 o mogolo gore di lale di butswa ka moswana ba tla hwetsana di
 butswitse di bile di nyele matshaa. Ke sejo sa gorasa ge basadi ba
 sila ga ba tsole yo mongwe le yo mongwe o no setseela a ja yo ba
 mo tsolelago ke monna, ka gobane ba banyana ba ka mo kgotlella.

6 **ngwatso**, ke maheya a **bamadi** ba re go ge ba buna a sala **masemong** a na a **kgwatsa** ke **badisi** ba **dikgomo**, ba ka ba **mpasa** ka ona **madisong** le **kgorong** ka **mabanyana**. **Madisong** ba **tshetsho** **setshekga** sa nya ke moka ba **gotsa** **mollo**, byale ba **kgokgosa** dithoro ba di **beya** **theko** ga **mollo** byale tsa **butswa** ba **thoma** go kaba ka **dikabo** ba **eja**, **dikabo** la no rema phate ba e **pharola** ka **gare** ke moka ba **phathakgisa** ka **thoro** **gore** e a **hlame** byale ba ka **be** ka **yona**. **Makwatso** a go **kwatsago** **banenyana** ba yo **gadika** dithuthunya, ka **mabanyana**, **tsewe** le ba **bagolo** ba di **ja**, le bona **baseanyana** ka **sebakase** **sengwe** ba **gadika**, dithuthunyana ba di **gadika** ka **maeta**. Ba **memo** a go se **tige** ba **thoma** ba e **netsa** ka **metsi** **gore** di **kokomoge** ba **kgone** ba **gadika**, sena ke **sona** **sejo** sa ka **mabanyana**.

7 Dihlaku ke **sejo** sa **mosegare** **kudu** sa **marega** le ka **mabanyana** ba **se ja**. Byale dihlaku ba no **ntsha** dithoro ba di **apega** le **makgata** a **tsona**, ge go na le **dinhliwa** ba re **kowa** di **budule** ke moka ba **tshela** **dinhliwa** ba di **phahlaganya** **natso** ba di **tshela** **letswai** ke moka ba di **tsolela** **ditswaneng** ba di **ja**, empa ga se **sejo** se **motho** a ka **hlwago** ka **sona**. Go na le **maheya** a **mangwe** ba **reko** **kowa** ba a **apegile** a **budule** ba **goma** ba **anega** a **ome**, **maheya** **ana** ba re ke **mokhusa**, byale ba a **apega** le dihlaku, a **bose** **kudu**. Go na le **mohuta** o **mongwe** wa dihlaku ba re ke **lewa** byale **lewa** ba **thoma** ba le **hlobola** ka **lehudu**, **makgata** a dithoro a **tloga** ka **moka**, ba di **byatlaganya** **gwa** **sala** e le dithoro tse **dinyana** ke **moka** ba di **apega** tsa **butswa**. Ge di **budule** ba di **tshela** **letswai** ke **moka** ba di **faga** ka **leho** **gore** di **phahlagane** ke **moka** ba **tsoele** **batho** ba **je**, ga ba di **tshela** se **sengwe**, **tsona** di **lewa** e sa le **gosasa** **motho** ka **tsona** wa **hlwa**. Le ge o di **ja** ga di **tswenye** byale ka dihlaku o no **ntsha** o **tshela** ka **ganong** o **hlahuna**, **kganthe** dihlaku di a **tswenya**, ka **gobane** o **swanetsae** go **matla** **makgata** a **tsona** a o **kgone** o di **ja**. Tshima ke **mohuta** o **mongwe** wa dihlaku, ba di **hlobola** byale ka **lewa**, byale **tsona** ba di **faga** ka **bupi** bya **ditloo**.

8

Ba phaphasa ditloo tsa go tlala hlaana e kgolo ke moka ta di tlatsa hlaana e nyana, ke moka ba di tshela lehudung ba di setla ba sella go fihla difella di tshesolo tsa tsona ke moka ya re ge dihlaku di budule ke moka ba tseya bupi bya ditloo ba bo tshela ka dihlakung le byona bya butswa ke moka ba a faga, ke moka ba tseya ditswana ba di hlatswa ka magaudi, ke moka ba tsolela tshima le yona ba tshela letswai. Ke dijo tsa ka moswanyana, ge mosadi a apegile tshima ka nabanyana o swanetse go tla go apegae boswa. Bokoma, bokoma bya maheya ba gadika ditutunya, ke moka ba di tsholela hlaaneng goba ge e le tse dintsi ba di tshela le selong, ba di palakanya gore di ome. Byale ge di omile ba di sila ka lwala yaba bupi byale ke moka ba tseya bupi ba bo tshela ka lehudung, ba tshela metsi ke moka ta setla gore bo momogane, e le gore ba tshetse letswai, byale ke moka ba tsolela ditswaneng ke moka ba ja, bo nwesa metsi kudu. Ke dijo tsa maheya.

9

Bogobe bya leheya, modiro wa byona ba ntsha dithoro ke moka ba di tshela ka lehudung ba gobola gore makgata a tloge, byale ge di tswile, ba apeya metsi a re, kowa a fisa ka matla byale ba tshela dithoro tsela ka morago ba tshela metsi ala a go fisa ka pitseng ke moka ba khurumetsa ka hlaana, e tla re kowa dikolobile te di enola ka metsing ba tshela serotong, ke moka ba kgurumetsa ka serotwana, byale ba bega ka ntlong ke moka ba robala. Ba tlilore bosegoo ka mahube a basadi ba tsoga ke moka ba setla. Go setla dikgarebe le mathari, bakgekolo ba thora go setla mo dikgogo di le kgauswi le go fologa. Ge ba motse ba kwana ba tikedisana, ka bararo ba ema lehudung ka le tee ba bangwe le bona byale, wa kwa ge ba setla ba dira kgankgati, ba re ke ke e ke ke manano e le manano, ona a re pyaa pyaa, ona ba dira ka monwana o hwetsana yo mongwe le yo mongwe a totomaditse monwana wa tshupa. Lehudu le lengwe le le lengwe le na le mosendi wa lona, ge ba budusitse lesite ba le fagola ba le fa mosendi ke moka yena a sella, ke moka bona ba tshela lesite le lengwe. Mosendi o na le ditswana tsena, ke

10

leselo, seroto, le seroto le haana, nowe ke gore yo mongwe le yo mongwe o na le sa gagwe setswana sa go selela bupi bya gagwe. O tseyal lesite lela ba fagotsego, ba bo tshela le selong ka go lekanelo, ke moka a thoma go selela ditswaneng tsa mong wa yona, ge a seletse ke moka go tswa bupi, gwa goma gwa sala dithoro tse dingwe, ke moka a di be a teko di tla goma tsa boela hudung. Ge ba fagola la bobedi ke moka ba tshela dithoro tsela a goba a di betse theko, o sella tsela ba di fagotsego ba dira byale byale go fihlela ba di fetsa. Dithoro tsena ka moka eba bupi. Mafelong go sala dithoronyana tse dinyana tsewe ba rego ke ditsholo tsona e tla re ge modiro wa go setla o fedile ke moka yo mongwe le yo mongwe a tseyal bupi bya gagwe a bo isa ka ntlong yabo, byale a tseyal ditsholo a kwatama lwaleng a sila ke tsuna di tliego go loisa pitsa ka gobane ge a ka no faga ka bupi fela ga bo loe, ka gobane ba sa tswa go bo setla bo sa na le metsi. Bupi byo bo salago ba swanetse gore ba bo anege gore bo oma, ba bo anega ka malapeng ba ala magogo ba beile diphate pele ka fase legogo ba le ala godimo ga diphate ke moka ba bo palakanya godimo ga legogo, ke moka bo swanetse go oma, ka fase ga legogo. Phefo e a tsena ka gobane legogo ga le fase, bupi bo phakisa bo oma, ke moka ba bo alola, ba bo tshela pitseng. Ge e le lebaka la go lema yata lebaka la go ya masewong le fihlile bupi bo sesu bya oma, ba bo siya lapeng bo anegilwe, ba tseyal magogo ba tswalla difero ka ona gore dikgogo di se ke tsa sala tsa tsena. Ge o ka re o enne dithoro tsa gago gwa tsoga gona le maru, byale bupi bo anegwa ka ntlong, fela le ga go le byale bo ka se ke bya oma ka molao gosasa ge o faga o tla kwa bo toka byale ka pele. Pele ke bogobe byo bo diriwago ka metsi ala ba goba ba enne dithoro tsela ba go tsogela go setla, byale ona metsi a ba hlatleya pitsa sebesong ke moka, ba tshela pele ka gare ga pitsa.

Iyale ba swanetse go no huduwa go fihlela e gakgatha. Ge byale ba bona gore e a tiyanyana ke moka ba ntsha bupi bya leheya

K34/82

6

ba tshela ba fagela ka byona ke moka ke boswa, ga bo sitiwi ka morago bo folewa fela, morago wa byona ke go toka. Pele mafaseng a mangwe ba re ke ting.

13

Modiro wa boswa, ge ba sa tswa go setla, ba tseya bupi bya ditsholo ge pitsa e bela ba fehla ka byona ke moka ba bo lesetsa bya gakgatha, go tseya sebakanyana se setelelenyana, byale ka morago ba kgona la tseya bupi ba fagela ka byona, la goma ba khurunetsa go tseya sekaka, ka morago ba fetola, la vone ke moka ba hlatlola. E le gore ba re go fehla la mathomo, ba re go lesetsa mofagi ke moka a thoma go hlatswa ditswana, byale ke moka ge a fetola la bobedi o fa ngwanenyana lefehlo a gora ke moka la boraro o fetola ka leho, byale ke moka wa hlatlola, o beyakanya ditswana, byale ke moka c thoma go tsola. Lekgakgo la pele ba tsolela fase ke bya ranyole motsedimoya, ke gore ke bya mpya, ka morago byale ba tsolela ditswaneng, telo ya monna ba e fakela ka serotwaneng, ge ba tsoletse boswa byale ba tseya hlaana ba khurunetsa ke moka ba rwala ba isa kgorong, ba fihla ba kwatama, setswanas a mosebo ba beya godimo ga hlaana ela ya go khurumetswa, byale ka morago ba tshela netsi lesapelong, ba yo a beya pele ga monna, byale ke moka wa hlaapa a ja dijo. Fela leheya ga le hose le phakisa le epya ka dimpeng ke dijo tse dinyakago go lewa e sa le gosasa le mosegare, byale ga go direge ka gobane motho o ja ga tee mo letsatsing, e tilore ka lebaka la ka mabanyana go lewa melatsa. 14 Melatsa e ja ke ba banyana le basadi, monna o nwa mapoto. Byale ka ge ba re serafelo sa monna ga se pye le ge a tsoga o tsogela mahlogong, a nwa mapoto, ga tswela ka ntle a yo dula le banna ba bangwe, ba kwe a kgiba, moyo wa bona, e seng wa bosoboro le bona bona ba bangwe ba ka se ke ba homola ba tla mo reta, ge a re, poo ba re, thobela mokete.

Mokhatso e sa le boswa bya maheya, byale byona ga bo sitliwi ka lehudu ba no ntsha dithoro ba kgatsa ka tshilo godimo ga lwala ge motho a kgatsa mokgatso ke gore o tswafile go seetla. Byale

boswa byo bona le naswikana a lwala ge o i ja o kwa go o kwala la-
 swikana kudu a o kwala .ge mosadi a ka re go gekgetha lwala ke moka
 a napa a sila ka sona sebaka sewe kgathe molao o swanetse gore go
 le kgekgetha a thome go sila mmela a kgone a kgatsa mokgatso gona
 e tla ba kacne. Dikgwa tsa leheya ba dira ka ditsholo tse ba rego
 15 go setla tsa sala, byale ba sila ditsholo ka lwala, ya re kowa e le
 bupi ke moka ba goma ba bo tahela ka lehudung ba tshela letswai le
 metsi ba setla, gore bo momogane, byale ke moka la ngathe ba bopa ka
 diatla e ba dilo tsa diphaphatinynana, yaba kowa ba hlatlegile pitsa
 ba tshetse metsi ka gare ga yona ba nyakile diphatenyara ba di
 adile ka gare ga pitsa. Metsi a swanetse go ba fase ga diphate ke
 moka ba tsee dikgwa ba di bee godimo ga diphate metsi a swanetse
 go di fihlella ge a bela, go tsena dikgwa tse nne fela ka gobane
 a tsa swanela go dulana godimo. Ge a dirile tse dintsi o swanetse
 go apeya tsela tsa butswa ke moka a di hlatlole ka morago a fakele
 16 tsela tsa go sala byale go fihlela a di fetsa. Byale gore
 di budule o bona ka phate o tseyea phate goba lehlokwa ke moka a
 hlabu se sengwe sa tsona byale e swanetse go boyo e sa mamarela ke
 selo. E noba motso fela kudu ke dipoba tsa mo motho a e ya
 tseremane ge e le mono gae di wa, aowa, di swanetse go fagwa le bo-
 swa. Ebile tsona di poba tsena di na le kopelo ya tsona ba re
 tseremane a se kgole ba lle poba tseleng tseremane a sekgoe ba lle
 poba tseleng. Kopelo ena e ile ya opela byale ka baha la banna la
 bangwe ba bogologolo, banna bana ba be ba le ba tararo ba mphatho
 ka o tee, byale ba re tata ya kaone re swanetse xo dira maano e be
 ba na le pelaelo godimo ga basadi ba bona, bakeng sa lofeti, byale
 ba re tata ya kaone re swanetse go dira maano a gore ba re direle
 mphago re nyaka go ya tseremane. Aowa, ba kwana ba dira byale, ba
 batsa basadi ba bona ba dira mphago. Banna ba tloga basadi ba bona
 ba ba ntsha ba ya ba ba gomela banna ba tloga ba hwetsana felo ba
 dula ba ja dipoba, bya sa ba hwa ba ija dipota aowa, ba di fetsa,
 e be ba tshaba go di lahla ka gobane molao

17 mabele ga khliwi wa lahla o tla gana ke mabele. Byale erile se sehlotlolo se nekella se re so tsena ka mafuri gore a rarele leona, bya'e mong wa motse a bona gore motho wa tla byale a leka ka maatla gore a patlame le fase byale dikgawahla tsa thoma go dira lesata sehlotlolo sa bona gore ke motho, sa tshaba le yena maselaledi a se ke a tseba gore ke mang, go bala bangwe aowa ba se ke ba bona selo.

Byale monna yola a thoma go kokota lebati la mosadi byale mosadi a no homola, a maketse go kwa lentsu e ka ke la monna wa gagwe, yaba o re o mang, monna a re ke nna, mosadi a tsoga a pherekolla ntlo, monna a tsena aowa, mosadi a re a uhwile setse le tso boy a monna re ee, aowa ke moka .

18 Byale basadi ta tanna ba ba thoma gore ge ba hlakane ba re, banna ba rena a ba loka e be ba reetse kgole gore ba tle ba tsware bagwera ba rena. Mosadi yo mongwe a re nna e no ba mahlatse e le ke kwane nae byale ka kowa mosito wa go kitima ka mafuri ka morago ke ge ke ekwa monna a kokota. Byale bala ba babedi ba re mahlatse ke gore ra ba re bone kgwedi. Ka tsatsi le lengwe ya re ge go nwewa byala byale monna yona wa go ya a tshaba a thoma go epela kopelo a re, tseremane a sekgole ba lle poba tseleng, ke moka basadi ba phakisa la amogela kopelo yaba kopelo e kgolo tsatsi lewe ba opela ba bangwe ba sega banna ba bona gabotse gore ba opela bona.

19 Lyala bya leheya leina la byala byo ba re ke morotolo, ke gore bat tee a dikompyane ba ena tsa mela ke moka ba dienola byale ba nts-ha dithoro tse dingwe tsa morotole ke moka ba hlobolela ka morago ba hlobola morotole ke mmela wa leheya ba phahlaganya le bupi bya dikompyane ba riteletsa. La riteletsa ka tsela e, ba tsea bupi byola bya go hlakana le morotole ba bo tshela ka pitseng byale yaba ba kgeletse metsi ka dipitseng tse dingwe ke moka ba tsea metsi a mangwe ba apeg a re kowa a bela ba a tshela ka kowa pitseng

ya bu i ke moka la faga ba khurumela ka seroto, bya butswa, ge
 ba setse la tshetse metsi a go fisa ke moka la re ke sekuku.
 Byale ta tla khurumela go tsea lebaka le letelele modiro ona ba
 dira e sa le gosasa byale ge sekuku se budule, ba khurumula, ta
 se ntshaganya ka di itsa ke moka ta tsela metsi a seroto ba tshela
 morotole o mongwe ba dira byale dipitsa ka moka. Ge ba feditse
 modiro ona wa go riteletsa, ke moka ba a tswa ba ya masemong byale
 gosasa ba apeg a sekuku sela ba re ke mogobakoma. Mogobakoma ona
 20 ge la apeg a le ona ba o apeg a e sa le gosasa. Moapegi wa byona mola
 a tshelago pitseng ya sebesong ke moka a sa thakgoga o swanetse go
 tsea leho a no huduwa gore bya se ke lya dulela. Go dulela ke gore
 bya se bya mamarela pitsa, ka gobane bya mamarela pitsa nafello bo
 ka palegela legogo bya tloga bya nkga sisi ge motho a re wa nwa
 bya kuba dipelo o no huduwa go fihlela bo bela byale mowe wa bo
 lesetsa bya no ba bo bela bo butswa. Byale ge bo butswitse o
 tla bona bona le megala e medi ke gore go kgohlomela ta sa lekane
 le mola bya goba bo le gona, ke moka wa bo hlatlola. Ge go na
 le byo bongwe ke moka wa bo tshela o no dira byale ka byola bya
 pele. Ge a feditse go apeg a mogobakoma ke moka byale ba re ke
 leseleta. Byale mowe mogobakomeng ba ga o mongwe ka sego se
 segolo la o bela theko byale ke moka ba sila mmela wa go omela le-
 seleba. Ethlore ka mabanyana ta omela seomela ka pitseng e nyana
 ba tsea leseleba le lengwe ba tshela ka pitsaneng ta huduwa gore
 21 lefole ke moka ta tshela mmela ka morago ba tshela
 mogobakoma wa sego gore o bedise seomela. Leseleba le lintsia le
 lesetsa ka dipitseng gore le hlwe le fola mosegare ka moka le
 bosego ga ba le huduwi, ka moswana ba tsea seomela se bidile ke mo-
 ka ba anwa, ba tsea sego ba kga seomela ba omela pitsa e ngeye ya
 leseleba ka morago ba tshela byala byola bya seomela bya sego ba
 dira ka morago ga dijo, mowe ke gona banna ba ka kgonago ba enwa
 seomela ka baka la gore ge ba ka nwa ba sesu ba omela byala ba
 bo kgumisa. Byale e tla re ge ba boy a masemong ba hwetsana pitsa

22

ela ba e ometsego e bela, byale ba tlilore ka yona ba omela dipitsa tsela tsa leseleba ge ba ometse byale ga ba sa re ke leseleba ba re ke ditheba. Ke moka ba bolesa bo lala bo bela bosego fela ge e le bagologolo ke moka bo lukile ga bona ka moswana ba no tsoga ba e nwa e le ditheba byala bya gona bo sa fele kapela, ta bo nwa matsatsi a mabedi la boraro ba fetsisa. Batho ba rehleng e no ba hlotla ka rehlotlo morako wa ba gosele byale byala wa hwetsana e le byo bo botse ga o mile ga o enwa o no nwa byale ka ge eka o nwa metsi ka go rialo ba re bagologolo e be e le ditlaela e te ba enwa byala bo le ditheba. Kyala ge ba dira byona bo tsea matsatsi a mararo la bone ba hlotla ba nwa, la mathomo ba kgella metsi ba ta ba ritiletsha la bobedi ta apegla la boraro ba omela la bone ba hlotla

23

Go na le byala byo bongwe ba kgakantshane byona bo tsea matsatsi a mabedi ka la boraro ba nwa. Byona ba re go gella ba riteleta ke moka ka moswana a re go omela ta ba ba fodisa ba omela ka mabanyana ka moswana ba tsoga ba hlotla ke moka batho ba bantsi ba tla re ka moswana go na le byala ga bo mokete kgathe bona ba nwa, byale ka ge tyala to se na thopa ba tla no kwa ba setse la tlatsitse masata. Byale bya morotole to bogale kudu, fela bo fela to feta ke bya mphogo. Go na le maheya a mangwe ba re ke difara-hlogwana ona a ba ditshatshaleng o fumana a lekeletse godimo ga ditshatshale no lehlaka-nokeng go se na leheya ke awe baliti ba rego ge ta leta ditshwene le ditshwenyana le dikolobe ba ba ija ona ke ona mediro wa leheya le ge e le mabele a sekgcwa empa a na le mediro e mintsi basothong.

Lotsa ke ona mabele a Sesotho a etse maheya a gasiwa go mohlake-
ng le molapong gammogo le masimong. Aowa lotsa le no gasiwa
masemong fela. Mabele ona a maatla gagolo a kgotlella phiso ya
letsatsi a phakisi a ehwa byale ka leheya. A na le dithoro tse
dinyana le lehlaka-noka la lona ke le lesese, empa kenywa ya lona
ke e kotwanyana ba re ke motutu, mowe gona go ba dithoro tse

24

dinyanyana tsa dikgokolwana mo motutung go mamarela modula ga o loge o fo mamarela go fihela dithoro di gola o losa ke pula. Byale mohuta ya lotsa ke mene, ke byere, monyo, seopo-sakomana le phoru.

Byere e no ba mohuta o mongwe le o mongwe wa lotsa empa ona a dira byere ka baka la go rotela ke nosi bo direga kudu ge mabele a sa le ditalane byale ya fihla ya re e tseela medula byale ya fihla ya re o losa medula e sesu e be lebaka la gore e loge byale go bontshagala gore nosi'e losa dithoro e re mohlomong go tla tsaw selo, kgathe ge e dira byale e gobatsa mabele ke moka a fetoga byere. Boswa bya byona ge motho a lle bo ya kgomedisa gammogo le byala bya byona, banwi ba byona o tla hwetsana yo mongwe le yo mongwe a robetse pitsana e seng kae e swanetse go robadisa batho ba bantsi. Byale mabele a mohuta o ga nyakege bathong ge motho a bona gore temu e ngwe e na le byere o leka ka maatla go tsea mabele a reke ditswana tsa lapa goba se sengwe le se sengwe se a se bonago motho a se rekisa byale morekisi yena a kase ke a tseba gore ke byere ka gobane mereto ya nosi e setse mokong, byale yena o tla seponela pele o tla faga buswa a ja byale o tla kowa ka toroko, a ka leka byang le byang gore a se ke a kgomela empa ka swele o swanetse go kgomela ditho tsa mmele di swanetse go lapa mahlo le ona a robega ka boroko ke gona a tlago thoma go makala byale a ka se sa kgona go a boetsa ka gobane mong wa ona a ka ke a dumela le gona o tla re o tshetseng o tsotse mabele a yo mongwe o re ke a ka aowa, a ka mabele a na byere ke moka o sitwa ke tsela ewe a ka hwetsago gore mabele ke a mang o swanetse to no a ja.

25

Monyo a na le metutu e metetele e mesese a na ga na mokgwa. Seopo-sa-korana mabele ana a na le metutu e mekoto e mekopana a na le dithoro tse dikotwana le ona a na mokgwa. Phoru ke nabele a mantso metutu ya ona ke e metetele empa ke e mokotwana le dithoro tsa ona di nyakilo lekana le tsa seopo-sa-komana, empa tsona ke dinyana. Go na le mohuta o mongwe o o sa tewago go fihla gona byale

ka sona sekgowa se o fihlile le monna wa ga masete, ke Thoto ge a be a etswa sekolong sa bolimi byale a re go fihla nao a gasa ba bona e le lotsa le lengwe le le telele kudu go feta malotsa a Sesotho, a na le dithoro tse dikoto byale ba mutsisa gore mmele o ke mmele mang a re ke lempotha. Aowa ~~ba~~ batho ba o wela godimo ba reka peu ya yona, le bona ba o hlakanya le peu tsa bona erile ge selemo se fihla ke moka ba o gasa masemong a mangata wa hwetsana e le ona. A butswa ba a fola byale ka ana a Sesotho aowa, ba hwetsana e le gore a lukile, byale ba thoma go sila boswa ba faga byale ba ile ge ba re ke a ja ba kwa bo sa tsefe ba leka go dira byala ba no kwa le byona bo sa tsefe byale ba thoma go butsisana gore na wena ge o fagile le mphotha o kwa le le byang ba re aowa ga le tsefe ba hlo-ya peu ya lempotha, ge ba le bona tshemong ke moka ~~ba~~ le robela gosele ke moka ba tsea ba efa dikgogo. Lemphotha le napile le hweletse le ka lehlo o ka ~~se~~ sa o bona. boswa bya lotsa, mosetlo ba setla ka lehudu ba bo setla go tswana le bya leheya ba setla ba hlella kudu mosetlo ga ~~se~~ gantsi ba ka dulago ba bo faga ka gobane ga o tsefe. Wa bona mosadi a setla byona ke gore o tswafu zo sila empa ka mosetlo wa bona ba apegga ona ke gore tsatsi lewe ba hlobolela byala ba swanetse go faga ona byale basitli ka moka ba kgobokane ba jеле felo go tee ka gobane ba tloga ba ba ba lapile ba ka ~~se~~ saya go kwatama lwaleng.

Motobola ba thoma ba o setla gore moroko o tswe dithorong byale go sale dithoro tse dibotse ke moka ba kwatame lwaleng ta sile mola ba bo silago ba fetsa ke moka bo lokile ga ba sa bo sella ba napa bafaga ke boswa byo bo lewago ka mehla e sa le gosasa.

Mogabo byona ke boswa bya ka mabanyana ke molao gore bo lewe ka mabanyana ka baka la gore ga ba bo setle ba no gobola fela gore go ntshwa makgafa a mathomo ke ngwanabo mokgatso byale mokgatso o lokile ka gobane ba sella byale mogabo a ba sella byale ka mabanyana a o bonwe ke mahlo a batho, o kwa ke mogolo le seatla.

29

Empa ge o seba ka morogo wa mosiki a se ka bose, le gona o tsefa kudu o sa fisa o wa bolela ge o feta mogolong o kwa o re kwidi kwidi ge o rialo o fetela teng, ga o dire ga motho ka o tee, go yo mongwe le yo mongwe. byale basemanyana bona ka gobane ba hutsetsa ka maswi ge ba o kwa ba ba sebago ka morogo ba re kwidi bona ba sega ba gopola gore ba phatla ka gobane bona a o dii ka baka la maswi. Molatsa wa byona o ja ke ba banyana ge ba dirile mapoto a ona a tsefa a sa re tswee ge a setse a feditse go bela a galaka ge o enwa ona o dio kgotlella. Lotsa le lona le a dira byala bo le nosi kantle le leheya le dikgwa le a diya. Byale ka ge bona le bogobe byo motho a rego go ja bya se phakise bo epya ka teng dikgowa tsa byona ke boswa, ba no dira byale ka ge ba dira tsa leheya le byona byala bo byale.

Eokoma ba gadika dithoro tsa lona kantle le gore di hlobolwe ke moka ba nega tsa re kowa di omile ke moka ba sila ka lwala le tsona bupi bya tsona ba bo setla byale ka bya leheya, empa ge ba nyaka go dira byo bobotse ba thoma ba gobola ke gore ba setla ba sa tshela metsi gore go tswa makgafa. Byale ba bu sile ba kgone ba setla tupi ba tshetse metsi. Tsona di byalo tse pedi tse ke tsona dijo tse dikgolo mo bathong tse dintsi tse di latela tsona.

30

Leroro ana ke mabele a dithoro tse dikoto go feta mabele a lotsa. A na le mehuta e mmmedi ke lona leroro le leroro le lehubedu, byale go na le moloko wa gabu leroro ba re ke lesalesale, empa ka dithoro le fetisa ke leroro. Di fapane ka metutu, motutu wa leroro o momagane wa lesalesale o tsabaletse. Byale leroro ke mabele a ba ba dulago dinageng tsa magoleng byale le lehubedu le na le boswa byo bohubedu byale ka kgodu ya lerotse. Leroro le lesweu le na le boswa byo bosweu. Byale ba le sila ka malwala ka sebaka se sengwe ba le hlobola ka lehudu le lona ba dira byale ka lona empa byala bya lona ga bo bele kapela ka baka la gore eka re ke swikiri. Ge bo lebane go nwewa lehono ke moka ba bo

lesetsa ba bo nwa ka moswana gona bo tla ba bo betse bo itse tha,
 ge o re wa bo thoma le motho wa byona ga thakgoge empa e seng ma-
 byala ka moka ka baka la gore ba bangwe a ba kgone fela le ge motho
 a kgona le yena ka tsatsi le lengwe bo no mo sita wa kwa ba re
 aowa yena wa kgona e no 'a pita e gaka moapei. Byale mona modirong
 wa boswa le byala le no dira le lesealesale nka no re modirong o
 31 mongwe le o mongwe di a sumisana. Le mapoto a lona a byala ka byala
 bya ona, fela mediro ya mabyala le mapoto a leroro ba no dira byale
 ka mabyala a mabele a na a setsego a ngodilwe ka godimo. Dinageng
 tse dintsi ba tseba lotsa e le mohlaba (mmela) le sa lewe, byale
 ba tseba fela leroro le lona leheya byale mono ga gesu ke sona sejo
 se segolo. Dintswi di nyakilo swana le masalesale ka bosehla empa
 metutung ke dikgohlo. Byale dintswe ga di na dijо, tsona e noba
 tsa go fomewa, di na le metsi a mantsi a tose, byale ge nke ke tse
 dintsi tshemong mong wa tsona o swanetse go diroba a di rwalela gae,
 ge di fihlile ba di nwa tse dingwe ba di dira mokhusa ba di matla
 makgata ke moka ba di anega tsa oma byale ke moka la di beya ka ntlo-
 ng ka gare ga pitsa. Byale e tliore lebakeng la marega ba di sotla
 le ge monna a ile makgoweng ba mmela ke moka ke ona mojo wa tsona
 dintswe, ge ba di fatse ba di phahlaganya le lona leroro gantsi
 32 swele ya byala bya leroro bo dira ke tsona dintswe. Mphogo.

Mphogo ke mabele a nyakago go gasiwa mebotong ya maswika le
 ditebetebeng tsa melapong ke a makguswane kudu nka re go gola ga ona
 a gola go fihlala dikgorung tsa motho yo notelele wa maoto a mate-
 lele. Ge o sesu wa tswala ke o motalana byale o re kowa o tsetse
 le gona o le kgauwi le go butswa ke moka yaba o mohubedu le dinkgo-
 hlo tsa ona. O na le dinkgohlo tsa dikututwana byale ka lotsa
 aowa ke motshakga. O na le dithoronyana tse dinyana kudu. Modiro
 wa mphogo ke go dira mmela wa go dira mapoto le mabyala, le dithoro
 tsa ona ke sehlare sa lebofelo mosadi o fela a ntsha dithorwana tsa
 ona a sila kgalonyana ke moka a fagela ka metsi a segokgo a ija.

33

lyala bya mphogo bo bogale kudu go feta mabyala ka moka le mapoto a ona. A bo no tsefa bo na le takgoni ba byona, ge bo ile bya sita moapegi aowa le motho ga nwe, ba no ba ba hutseletsa dikolobe ka byona.

34

Merepa a se mabele ke sekgwere byale segwere sena se na le mehuta e tshelelagoe ge mponane le mamohubedu (Penapena) Kokiditi, Mphewa, Kokomoga le manyapa. Semponane ke se se sehla le kateng se na le diphephe tse dintso tse dinyana ge e le go nama gona kgare e ngwe le e ngwe e a nama byale melebo ya tsona e a tswana. Morepa ona o loile kudu ge motho a ija ona ga o rate motho wa mogabaru ka gobane o ka tloga wa go beta. Byale mona nageng ena merepa e mengata e be e limilwe mohume masemo a bona e be e no ba merepa fela empa e be ba lema le mabele dikgare ga di emele mabele a tshoga a tlogetse dikgare ke moka a sepetse. Monna ba re ke maphatle Maseokoma e be e se motho yo o ka jago nae sa go ja gabotse kudu ge e le nama ge o ka tsea ga tee wa re o lebella setswaneng sa morago o tla hwetsana a feditse. Byale ka tsatsi le lengwe go ile gwa ba le byala go yo mongwe wa gabon byale ka tsatsi lewe basadi ba tswafa go sila boswa ba apegia merepa, byale gare ga merepa ena yaba go tletse mohuta wan semponane, byale ba e tlisa kgorong aowa, ba thoma go ja, byale yaba banna ba go kgopela byala ke ba bantsi, monna a topa morepa o mogolo wa semponane a o obola le kgata a dio oputetsa yaba o tsea o mongwe, byale a metsa a sesu a o hlakguna gabotse wa meta mogolo ba bona monna a lahlela morepa ola mongwe setswaneng byale ba bona likisa go metsa byale o gana go feta. Aowa, ga ba ka ba mo hlokomela byale ka ge ba mo tsefa gore wa phatla. Ba ile ba ja merepa mafelong ba bona mahlo a gagwe a fetoga eba a mahubedu, byale yaba gona ba mo thusago, motho a thakgoga a meta molala a mo kona moyo byale o rile ge a re o re kgaa yaba morepa wa tswa o wa kowa, banna

35 basemanyana le bawe ba goba ba le gona ba bolaya ke disego ba mmotsa go ja go be ga gagwe. Mmalo! Motho o nyakilo bolaya ke go ja goja go sa tla, aowa, o napile a lesetsa le go ja merepa, yaba ke moka o napile a ilela merepa a se sa ija.

Penapena morepa ona ke o mosehla, le diphephe tsa ona ke tse di tshehla, tse ditshese mo matheko a diphephe di na le maphakgana le kateng ga morepa ke go go sehla, fela diphephe di tsamile di tiba ka bontso, e mengwe kateng ga yona ke e mehubedu. Aowa, ona ke morepa o boleta ge motho a o ja.

Mokiditi ona o na le diphephe tse dikgolonyana tsa maphakga kateng le makgata ke o mohubedu-hubedu, mahlare a ona e nyakilo ba a mahubedu, empa a tibile ka bontso. Ge motho a o ja le makgata wa galaka, empa ge o fefilwe wa tsefa, le ona o boleta.

Aphewa ona le diphephe tse dikgolo tse byale ka tsa moraka, ona le molebo o mokoto ge o eketlile molebo wa go lekana le monwana o monyana. Empha o na le tseta ga o enywe o no dira medi fela.

36 Kokomoga ke o mosehla o na le diphephenyana tse dinyana tse disese empha e na le merepa e megolo e dikgokolo.

Manyapa o na le dikgare tse disehla le ona morepa ke o mosehla. le diphephe tsa ona ke tse disehla, di na le maphakga. Morepa ona o na le botse o no enwa morepa ka o tee o mogolo morepa wa yona wa tantela. Byale merepa a e nyake wa re go e gasa felo mowe o gasitsego byale wa re go epa wa goma wa gasa ge o ka gasa a e diri selo, e rata gore wa gasa dibyalo tse dingwe byale ge o di bunne, wa kgona o goma o gasa. Ka lebaka la mo go ena dipula tse dikgolo ya go phekella merepa e ba mahopa, byale ga e nyake gore motho a e epe aowa, o swanetse go e lesetsa ya goma ya tiya, ke gore ge e lehopa kateng go yona eba metsi. Dijo tsena ga di na lebaka le ba jago ka lona e sa le gosasa e a lewa, mosegare e a lewa le ka mabanyana. Merepa e a lewa botala fela o gopa makgata a yona

37 wa kgona o ija e mengwe ba phusetsa moloreng, ya budusa ke yona, ke moka ba phusulla la e beya gore e fole ke moka ba matle makgata ke moka o lewe. E mengwe basadi ba apegka dipitsa ge ba e apegba thoma ba e hlatswa ka metsi ke moka ba kgone ba e apegba. Kudu merepa ba a tsisa go e apegka mabanyana ya ba selalo.

Eawe ba sa lemago merepa ba e lata go ba lilego ba merepa ba e ya ba reka ka mabele ge motho a etswa a rwele mabele ka hlaana ba mo tshella gona hlaaneng ba tlatsa merepa byale ka ge le yena a tlatsitse mabele goba o rwele ka seroto se segolo ba swanetse go tlatsa merepa le bona. Byale natsatsing ano a lehono batho ba ga Sodi ba dula mmotong wa Photwaneng, ka baka la go hloka masemo a molala ba no lema neboto le ka molapong byale kudu ba budisa leheya lotsa ga ba le bone byale ba fela ba reka mabele a lotsa. Byale mosadi yo mongwe a gasa temba kgolo ya merepa erile mo batho ba fola mabele a bona batho ba etswa ba rwele dihloka ba tlilo reka merepa oile a makala mafelong ga merepa ya gagwe a bona a dirile masaka a mahlano. Byale basadi ba monna yo Sekopodi Sodi ke balimi ba merepa ba hwetsana mabele a mangata go fetisa balimi ba ona.

38

Marotse a enwa ke dithotse, byale go na le mehuta e meraro ke ona marotse dipampule le maraka. Marotse ke sejo se segolo sa lehlabula, se na le dithoro tsa diphaphathi tse dishela, byale ge ba e gasitse e mela thotse byale thotse e dira melebo e mentsi ke moka e a nama e nama ka botelele ge e ka namela sehlare e swanetse go tithana godimo ga sehlare e bee e enywe dikenya tsa yona godimo. E na le dikenya tse dikgolo kudu. Ga go na thotse e e lekantshago nayo ka kenywa. Byale kudu ge ba bolela ka lerotse la go loma ngwaga o moswa, wa kwa ba re go nyakega lerotse, ba re motsekwanne o montso, byale ka go rihao Basotho ba re motsekwanne ke lona lerotse, empa leina la ona ke motsekwanne. Byale e le gore motsekwanne ke metsekwanne etile e na le mehuta e mmedi, ke

39

Sago-la-bale le Nkotopane. Eyale dithotse tsa marotse ge di setse di namile ka botelele gore di tiile byale o tla bona di palega bofofodi, ga na byale ke moka di thoma go bega mawane a mangwe ba napa ba apegae le maowane a mangwe ba a lesa ke moka a gola yaba marotse. Ge a sa gola eba a matala, byale gore a tiile o tla bona a tshela bosehla byale ke moka a tiile byale a mangwe ba kgola ba apegae a mangwe ba arorela ba a bega ka ditibeng a tlilo lewa marega le selemo. Ge ba ka re ba beile lerotse ba re ke peu byale la kgonoga mokgoti ke moka le senyegile ba swanetse go le apegae ka baka la gore le ka tloga la bola. Byale marotse ba apegae ka mokgwa o, ba le kgereganya ia diya diphatsa tse pedi byale ke moka ba goma ba di kgereganya gwa tswa diphatsa tse dints, byale ba ripaganya diphatsa tse diripana tsa go lekana go tsena ka pitseng ke moka ta di fakela byale ba tshela metsi a se makae, ka gobane le ona a na le metsi. Ke moka a tla nya a ona byale ba hlophella pitsa e ba apegileng ka yona a tlala ke moka ba tsea pitsa e ngwe ba fakela diphatsa tse dingwe ke moka ba khurumetsa ka yona ba tsea magari a maheya ha re mowe dipitsa tsena mo di hlakanago gona ba tantela ka ona ke moka a burabura a kgohlomela byale ke moka ba khurumulla ba goma ba hlabela a mangwe ba dira byale ka ala a pele byale ke moka go fedile, ge a burabura a phohlela a ba sa na taba nao ba tla a lesetsa lebaka ka morago ba khurumulla ba a leka ka monwana wa supa go kwa gore a budule, byale ge ba ka bona monwana o sobela ke moka a budule, ba a hlatlola. A mangwe marotse ba tshela netsinyana a swa, byale ge ba bona gore a swa ba tseba gabotse gore lerotse le loile, ke moka ba tshela metsi a mangwe a mantsi gore le dire kgodu. Byale le ona marotse a byale ka boswa ka gobane ba a tsolela ditswaneng empa ona ga byale ka boswa ba rego le kgakgola pele ba tsolela fase ke la ranyole, aowa, ona ba no tsolela ditswaneng. Marotse a nyaka mollo o mogolo gore a butswe ge mollo o se o mogolo le gona wa lebala wa tima ke moka a retela, a napa a hubile ke moka leg e o ka hlwa o dira byang le byang go gotsa mollo ke moka a hubile a swanetse go

42

fiwa dikolobe. Ka mabanyana marotse go ja ba bagolo fela ka taka la gore ba banyana ba tshaba gore ba ka ala ba rota tosego. Kgodu ke bogobe bya marotse byale ge ba apegae diphale tsa marotse ge ta nyaka go apegae kgodu ba ripaganya ditshelemeftana (tse dinyana) gore ge di budule tsa se ke tsa ba hlopha go tswenya ge ba faga diphakise di pyatlagana byale ge ba di pyatlagana ba di pyatla ka leho ka morago ba fehla ka lefehlo gore di nape di be metsi. Ke moka ba tshele bupi ba fagele ka byona, kudu ba fagela ka bupi bya mogabo a ba nisi ba no lesetsa e sa le mothepea byale ba tsolela meribyaneng ke moka yo mongwe le yo mongwe o nyakela semati sa mohlare wa go ona ke moka ba kgapola. Ke sejo sa ka mabanyana.

Thopi le yona e sa le kgodu empa yona ge ba apegae ba fefae ma-kgata a diphale ba kgonka ripella ka ka piteseng. Byale yona e fagiwa ka bupi byo bobotse, ya loya. Yona ba tsolela ditswaneng e bose kudu empa ga di sibiwi ka morago ba no ja fela.

43

Molalaohwile ke marotse a ba apegago ka mabanyana ke moka ba etisa ba apegile byale ba re ge ba e ya malaong ba a tlogela sebesong gore a lale a butswa, ke moka ba tia tsoga ba ja e sa le gosasa ba re go tsoga ba gotsa mollo ba ruthetsa, ke moka ba thoma go ja.

Metsekwane ke mehuta e mmedi ke Sago-la-bale le Nkotopane ke yona nehuta e e gasiwago mono nageng ya gesu. Sagolabale metsekwane ona ke o moso, ona le marago a dimpyarara o dula ka ona fase ke metsekwane o ba lomago ka ona ge ba eja ngwaga o moswa, le diphephe tsa ona ke tse diso empa molebo ke o motalana.

Nkotopane le yona ona o marago empa ona o na le mabala-bala a mantsi le a masehla. Byale metsekwane ena le ka dithotseng tsa yona e fapane tsa sagolabale ke tse ditshehla e le gore tsa nkotopane ke tse dikhui edu.

Netsekwane ba apeg a legodu ka yona, ba e fefa ba anega ya pona byale ba kgona ba apeg a fagela ka bupi le yona a ba loisi ka maatla ba no kgaphola byale ka kgodu ya lerotse.

44 Magapua na le nehuta e meraro ke matenkubedu, masolo le kgaka. Matenkubedu ke magapu a matso empa kateng gona ke a mahubedu dithotse tsa tsona ke tse dintso. Masolo le ona ke magapu a matso empa kateng go ona ke a mosehla, ona le dithoro tse disehla le tse dintso. Kgaka e na ke magapu wa mabalabala a masweu le a maso, kateng gona ke o mosehla, dithotse tsa ona ke tse dintso. Magapu ke sejo se se lewago botala, a na le metsi a mantsi, kudu metsi a ona a re tsweetswee, byale ba ja dinamana tsa ka gare gwa sala metsi ke moka ba dio nwa metsi a a ona.

45 Ditloo ke dij o tse di lewago botala le go apeg a ba apeg a di apeg a le makgata. Ditloo ge ba gasa tsona ba thoma ba di phaphasa ke moka ba di enela ka metsi tsa kokomoga byale ba kgone ba e ya go di gasa. Byale ba di enela ka mabanyana ke moka gosasa ba di gase. Byale dilo tsena di dira marite, tsa enywa ditloo tse dintsi tsa di tshophohla. Mahlare a tsona ke a ma tala ge di sesu tsa butswa, byale gore di budule o tla bona mahlare a tsona a omile a bile a ologela fase. Ke gore di budule ba swanetse go di bupula, ke lebaka lewe ditloo di lewago ka lona, ba di bupula lebaka la mo ba buna mabele. Mowe bakupudi ba di bupula, byale ba di kgotlella fase, ba re kowa di tletse ke moka tse dingwe ba di ntsha ba di tshobella ka matsobe a tsona, ke moka ba thoma go di ja. Ka mabanyana ba tlilo ntsha tse dingwe ke moka ba di apeg a, tse di salago ke tsa go tsoga ba di anega ke moka tsewe ke peu.

byale ge ba sa di bupula gona di tlapakile o no di ja ka mokgwa o o ratago. Ditloo di na le makgata a masehla le tsona ke tse disehla.

Mojo wa tsona ke gona go apegwa le go lewa botala goba tse dingwe di a besiwa, tloo ka e tee ge o phaphasa e tswa ditloo tse pedi, ka gobane mo gare ga yona e na le moseneka. Modiro wa tsona o mongwe ke go tshela morogong le ditshimeng. Mona nekgweng ena ba phaphasa ditloo, byale ba di setla ka lehudu ke moka ta sella go fihlela ba di fetsa eba bupi, ke moka ba tshela morogong ba khurunetsa gore di butswe, byale ge di budule ke moka ta di ferehla ka kgoti ya leho gore di phahlagane le morogo, aowa, tsatsi lewe eka le sibile ka nama, byale e no ba mosadi o no tshela tsatsi le yena mong a gopotse go nyaka go ja morogo wa go tshela ditloo.

46

Tshimeng le gona ba no dira byale ka ge ba tshela morogong, ge di budule ke moka ba fagela tsa loisa ke byona bupi bya tsona.

Dihlakung dia tsena fela gona ga ba di setle ba no di phaphasa ba di tshela mola dihlaku di le kgauwi le go butswe. Ditloo tse dingwe kateng ke gore ge o phaphasitse makgata a tsona a hwetsana e le tse dihubedu. Go na le tloo ya ditloo tse tharo tyale yona tloo ya mohuta o ba re ke mamokokonope, byale go na le e ngwe gape e o hwetsana go letlalo (makgata) a yona a liwile, ke makgokolodi le na le ditwaba-twaba byale tloo ya mohuta o ba re ke mamokgadi. Ke yona mmagwe ditloo mamokokonope ke papagwe tsona. Ge basadi ba di buputse ba di feditse byale badisi ba tsena dirapeng tsa ditloo ba yo seka ditloo mosadi wa go sekgone go bupula o tla hwetsana basemanyana ge ba etswa gona ba tlatsitse malokwa. Ge mosemanyana yo monyana a ka re a se ka a ntsha mamokgadi goba mamokokonope a di bolela ka leina, ke moka sole ya bona o swanetsae go mo amoga, yo monyana ga di je di lewa ke disole. Go byale ka mapasa di sole di ja a matehaa.

47

Ditloo-marapo tsena le tsona di na le diphephe tse ditala tse ditelele tsona ga di name byale ka ditloo di no kokomala, makgata a tsona ke a masehla, mong ditloo-marapo tsa tsona ke a masehla ditloo-marapo tsa tsona ke tse dihubedu, fela tse dingwe ke tse

disehla, ka theko go gongwe ke tse diso, tse dingwe ka theko ke tse di tshweu. byale tshemong ya tsona monna lesogana kapa baseranyana ga ba tsene go a ila, ba re a tsena o gosoga tsa kapele. Empa tata e ga e na bohlatse, fela batho ba hlompha molao wa bagologolo ba tshaba go tsenxa. Tsena ke dijo fela ga di lewe totala, ba di apegga byale la dio phatlesa magapi a tsona le ej, ke ge la sa di bupula ge ba dira ka mokgwa owe. Byale ge ee di setse di omile ba di gotola ka lehudu gore makgata a tsona a tswe go sale tsona, di tiile kudu lehudu le mose ga go bonolo go di pyatlaganya. Lyale ge ba dirile byale ke moka ba di apegga, ge di ludule ba di tsolela ditswaneng ke moka x motho o no ntsha a ej, motho ka tsona wa hlwa.

Ditshekgene ke tse dikgolo go feta dilo tsena di ngodilwego ka mo maphepheng a ka godimo di feta ke merepa fela. Ditshekgene ke tse dintso letlalo la tsona, kateng ke go go sehla, mahlare a tsona a byale ka a ditloo-marapo, empa a tsona ke a lagolo. Tsona ba re go di bupula ke moka ba di apegga le makgata a tsona, byale ge le ej la dio bola makgata le tsona ke sejo sa go gohosa, ba di apegga ka mabanyana ke ona maloko a lehlatala.

Dithagaraga, ke dilwana tse dingwe tse dikhubedu, tsena di gasiwa masemong, ga di na dirapana tsa tsona, byale ka aitloo, ditloo-marapo, ditshekgene, merepa, mesetla, diapanana, dintswe le mepoopo ke dilo tse di gasiwago dirapeng tsa tsona, empa merepa le masemong ba gasa, dintswe di gasiwa masemong, tse di sa gasiwigo masemong ke tsa sekgora ke tse ba rego ke moba.

49

Dithagaraga ga se dilo tse ba di hlokomelago kudu, ka gobane a di na mojo wa selo, ba di ja botala, ba tlosa makogata a ona, ke moka ba o phura byale ka merepa. Tshemo e enago le dithagaraga o no hwetsana di re hubaa rahlakeng, ba no rwala di se dikae ge ba isa gae.

Maraka a na le mehuta e mmedi, moraka o mongwe o na le marokonotla, o mosehla byale o mongwe a o na marokonotla, empa ona ke o moso, marotse ke gore maraka a na ketsi a mantsi byale ka marotse a loile le gona a bose kudu, fela ge a setse a tiile a na le dikgero ge a sa le boredi aowa a lewa le ka dikgeronyana tsa teoma ka gotane eso tsa tiiya. Ke dijo tse di lewago ka mabanyana

50 Masetla ke dilo tse ta di gasago mebotong, byale e na le diphate tse ditelele tsa go nama, tse disehla, tsa diphephe tse dinyanyanana, byale e fela e palega boloba lebaka la marega, ke mojo wa marega, ka selemo e dira menamele, le gona yaba le mahopuwa. Ke dilo tse ba no rego go epa ba e apeg, e mengwe ba gopa ka mafatsa a dihlare ke moka ba ja botala. Ge o ka ja le makgata ya galaka, fela ge o e fefile aowa, e bose, go phala ge e apegilwe, e na le metsi ge e apeilwe ga e na metsi, o hwetsana e loile.

51 Mapoopo le dipanana le moba ke dilo tse di fihliego le Maturu. Mapoopo o na le dikenya tse dikgolo ke a mata la ge a sesu a butewa, a enywa ke sehlare se segolo sa phago ka pelong ga sona, empa kudu wa bona se na le phago ke moka se a tsafala, tito ya yona ke e meschia o na le diphephe tse dikgolo tse dintso tsa maphakga. Byale mapoopo a mangwe e noba dikgokolo a mangwe a na le matlo byale ge a budule ke a mahubedu, empa a na le dithoro tse dinyana tse ditswanyana. Ge o ile wa phatlesa letalo la thoro le yona e na le mebatlo. Dipoopo di na le ya diphocolo a e enywe, e no gola ke moka morago bakeng sa gore e dire diloba tsa motshadi ke moka e ntsho diphate tse ditelele tsa hupa maloba, ka morago tsa palega kganthe wa motshadi, dikgono (kgotis) tsa tsona ke tse dikopana. Yona mepoopo ya dipholo e na le mekgoti e meteletele, le mapoopo aowa, setona ke a manyana a matelele, ba re o dira mapoopo a bose kudu.

Dipanana le tsona ke dilo tsa makgova ba re di tswa di le Natala, e be ba di hwetsana ka bakeng la mosomo, ba re ge ba etla gae ba etla natso, byale yo mongwe le yo mongwe

o tla kgolwa gore ka nnete o tswa Natala. Mehuta ya dipanana e mmedi ke panana e kgolo le setswa-Natala. Panana e kgolo e na le dikenya tse dikgolo go feta setswa-Natala, byale ka mmala, wa tscha ga di swane gammogo diphephe tsa tsona ga di lekane, tsa panana e kgolo ke tse dikgolo byale ena ke e tshehla e talana diphephe tsa yona le dipanana tsa yona ke tse disehla, ena le marari a mane goba a mahlano wa bona e dira a tshelelago ke gore ewe e enywa kudu byale lerari le lengwe le le lengwe le na le dipanana tse nne goba go feta mowe, di no ya ka go fetana. Setswa-Natala (Natala) ke panana e tshehla le diphephe tsa yona a se tse ditelele, le pelo ya yona e e enywago ka yona ga e gole go swana le ya e tshehla ke e kopana byale yona lerari le lengwe le le lengwe le a diya dipanana tse phethago merwana e mmedi goba go feta mowe. Dipanana tsa yona ke tse dikopana, di tsefa kudu go feta tsa e kgolo. Dipanana tse di a hlabella ba e gasa e le e tee byale ya hlabella, bana ba yona le bona ba hlabella, byale byale go fih'ela e dira lerite le legolo. Mogongwe le mogongwe ba e gasa kudu ba e gasa magae le diretseng.

Medi ya dihlare mogaba ke mohlare o mogolo o mosehla, wa mahlare a masesenyane a manyana, o re motitong ya ona ya tswa ditito tse pedi tse dikgolo, mohlare ona o mela ka ditabeng kudu ka mankele, byale o lewa medi ya ona, o na le dikgwere tsa dikgorokohla byale ka tsa morokolopudi, empa tsa ona ke tse dikgolo tse disehla, ke tsona tse di lewago. Dikgwere tsena le dikolobe tsa naga di a ja, byale batsomi ge ba tsoma matlabo le dihlolo le dipela le dikome le diphuthi, ba no fela ba hwetsana dikolote di epile di ija digwere, aowa, ba sa hlokomele, ka tsatsi le lengwe ba ya go tsoma ba se ke ba bolaya selo, byale ba tswafa go boela gae ba sa swara selo, byale ba kata ba robala. Erile ge bo esa yaba mollo o ba gorile kateng ka gobane ba gotsa mollo ba sekametsa byale o lala o ba gora ka teng. E ya re e sa le gosasa ba thoma o tsoma erile ge letsatsi le le godimo ba thoma go swara ke tlala aowa, motho a sita le go sepela, ba fihlela kgauensi le mohlare

o, ta re aowa, a re epeng re je, yo mongwe a re aowa, re ka hwa
 54 a re kgotleleng go yo fihla gae. Monna yo mongwe a re a dikolobe
 tse nka be di sa hwe naa, aowa, a thoma go epa dikgwere tsa mohlare
 a ja, bala ba tshaba go ja. Byale a ba botsa gore wa tsefa, aowa,
 a ka a theletsa ke motho. Lyale monna a hora, a kitimela gae,
 a ya a fihla a tsea dijo a tla a fa banna bala aowa, ba ja ba kwa
 ba tile, byala ba thoma go tsoma la bona monna sa diri ke selo,
 mo ba dulago ke moka o no ba a epa a itsa. Aowa, erile ge letsatsi
 le ya madikelo le bona ta re aowa, go bonagala gore mohlare o wa
 lewa, a o bolae le bona ba thoma go o ja, aow, ba kwa o tsefa
 fela lefetlanyana la monkgo le gona empa ga le silikisi. Byale
 erile ge ba e ya gae, ba ya ba o rwele ba fihla ba fa bana le
 basadi, aowa, ba ba botsa ka ona mokgwa ola monna a thomilego
 55 ka ona go ja. Byale mohlare wa bona ke ditshwene basemanyana, ba
 o wela godimo byale ge yo mongwe a ba butsisa a re a mohlare o le
 o jago ke mohlare o le mang, ke moka ba re ke mohlare wa mogaba,
 ke goreng go rialo mowe, aowa, re kwa ba re mogaba o ile a pholosa
 ke ona ba sitegile, a o epa a ja, a bone dikolobe di o lle. Byale
 mohlare ona o ile wa thusa kudu batho ka ngwaga wa matshona, o na
 le metsi a mantsi, byale ditsotlo tsa ona ba sotla ba etswa.

Dipola ke mohlare o mogolo o motelele byale o enywa dipola, ke
 tse ditalana ge di sa le tala, byale ge di budule eba tse dikhubedu,
 di na le dithoro (dithapo) tse dikgolo. Mohlare ona ke o mosehla,
 le mahlare a ona a tibile ka bosehla le bontso. Lyale dipola di
 jewa ke diphuthi gagolo, byale batho le bona ba di mona. Ka ngwaga
 wa matshena e be ba di topela ke moka ba di hutsetse ka metsi ke
 moka ba kgaphole, di a hosa fela di na le lefetla la go selekisa,
 ge o se na pelo o ka se ke wa ja.

Mogamaaka, ke mohlare o byale ka panana ge o bona o no bona
 byale ka panana, byale ona ga o enywe ba ja pelo ya ona. Pelo ya
 ona e no ba kgabakgaba, empa ona ga o tlose tlala, o bose kudu.

56

Mago. Mego ke mehuta e mmedi ke mogo le mogoboe o mongwe wa boraro ke motshetlo. Mogo ke o mogolo kudu byale ke o mosehla, le ona mago ke a masehla, byale ge a lewa ga ba hlahune ba metsa ba tswa disotlo tsa ona, ka gobane ge o ka metsa o lumisa kateng. Byale ka ngwaga wa matshona e le ba eja ba metsa le ditshotlo byale e re ka mabanyana ba apege morogo wa mosiki ba je ona ke moka ke sona sehlare, o ka se ke wa loma ke mala.

Mogoboe o feta ke mogo ka bogolo fela ka dikenya di a lekana, empa onao fapane le mogo ka gobane mogoboe o na le boyo.

Motshetlo ona o fapane nayo ka gobane ona ke o mohubedu le mago a ona ke a mahubedu, ke a magolo go feta mego e e setsego e ngodilwe ka godimo.

57

Dipaba di enywa ke mohlare o mongwe o montso, wa sephupha dipaba ke tse dihubedu. Byale dikenya tsa ona ba di fula ba di phaphasa, makgata a tsona ke moka ba di enela ka metsi, ge di kolobile ne moka ba di mona. Mohlomong ba di fula ka bontsi ke moka ba di rwala ba tla natso gae, ke moka ba apega maraka, tsona ba ruthetsa metsi, ba di enela ka ona ke moka tsa koloba. Byale ge maraka a budule ke moka ba a hlatlola ba a lesetsa a fola, byale ke moka ba mina metsi a dipaba gwa sala tsona fela ke moka ba tsea diphatsa tsa maraka ba di fakela ka pitseng ya dipaba byale ba tsea leho ba di hutsetsa tsa loya ke moka di lukile di a monwa, fela ge o ka re o mona wa phura thoro ya paba o swanetse go di tswa ka moka ka ganong ka gobane dithoro tsa tsona di a galaka.

Ditlouma ona ke mohlare o mogolo kudu, ke mohlare o montso o na le dikenya tse disehlana ge di budule ke tse dihubetswana. Ge ditlouma di wele kudu di fela di ta le kotse. Batho ba wa kudu byale ka mosadi wa Apolobotsé Sekgobelá leinā la mosadi Masehle. O ile a wa godimo ga motlouma, aowa, a wa a napa a hwa, yowe a

58 goba a le nae a kitirela gae go hlabo mokgosi ba ile ge ta fihla ba hwetsana gore o matlugile lethabi godimo, a robegile molala. Aowa, ba mo rwala ba moloka ba sa hloke.

Dinhlo ke mehuta e mmedi, ke monhlometsi le mogakga. Monhlo-metsi ona o mela dinokeng le dinokaneng ke mohlare o montso, le mahlare a ona ke a maso, byale dikenya tsa ona ke tse ditalana ga di sesu tsa butswa byale ge di budule ke tse dintso. Byale di fapane le mogakga ka bakeng sa dikenya tsa tsona le diphephe tsa mogakga ke tse disehla. Byale dinhlo tsa monhlo-metsi di na le dinama le metsi a mantsi e le gore tsa mogakga di na le makokolo (ke gore ga di na dinama) le metsi a di na le a mantsi. E no ba dilo tsa go fokatsa molomo ga di hose.

Foile ke mogatswa o mosehla, o na le metlwa wa motona o na le metlwa e metelele kudu. E enywa dikenya tsa tsona ke dikgcrokgo-hla. Byale mohlare wa yona ke mogotswa ke diphaphatlela di na le meetlwa.

59 Lyale le yona foile kenywa e na le meetlwa e menyana e mentsi, byale ba e fula ka dikgwega, dikgwega ke phate e telele ya lefale la go obama byale ba e fefa nthla ba hlabo difoie ka yona, ke moka ba di kgobakanya felo go tee, ba sa di swarele ka diatla ba di kgobakanya ka yona kgwega. Byale ba re kowa ba bcnia gore ke tse dints; byale ba roba mahlare ba di fogohla ka ona. Motho ge a di fogohla o thea pefo ka mo e yago ke moka a ema ka mo etswago go byale le ge motho a ifula, ta phema meetlwa ya yona. Meetlwa ya yona ga ya loka ya fahla motho leihlo le a golofala. Byale ba re kowa ba fuguhlile ba kgona ba di swarela ka diatla byale ba di fakela dirotong, ba yo fihla ba di hlatswa ka metsi, gore meetlwa ka moka e tloge. Foie ge motho a ija yona o swanetse gore a tlose fela letlalo la ka godimo gwa sala la go thella ke moka wa ja nalo. Ge motho a ka se dire tyale, a tlosa

60 matlalo ka moka, yena motho yowe le tla mmoma ka moswana di tla mo farela, ka baka la gore e na le dithoro tse dintsi tse dinyana. Byale go se ke ga metsi wa rota gwa sala dithoro fela, byele ge a re ke ya kantle, ke moka la mathomo o swanetse go nya lesepa la nkokotana ke sitibo sa dijo tse wa goba o lle pele ga gore o je foie, ka morago go tla dithoro tsa foie, ke moka di tswalla mogwete, le ge a ka leka go kokomosa byang le byang aowa, le ka se ke la tswa. Mafelo ba swanetse go mo fata ka phate.

61 Byale ke monna yo Pepere Morei, o ile a ya le basadi go fula foie ka golane foie e ntsi ba ifula ga Mokgotho ke mowe elega gae ga yona. Byale monna yo a be a na le basadi le basemanyana ba banyana byale yena e no ta yena monnaa le nosi. Byale ge a fihlile a ejisa mogabaru, awa ba fela ba motsa gore o je ka hlokomelo le gona o se ke wa tlosa letlalo la yona ka moka, a likisa go dira ka mokgwa o ba mmotsago ka ona byale a kwa e se bose, byale a tlosa letlalo ka moka, a kwa a e le gona e tsefago. Aowa, ba hlwa ba fula a eja gore ntwana e ngwe e nyarele. Erile gosasa ge a re ke ya kantle a wa a se ke a nya selo, byale ya ke letsatsi la gore ba hlwe ba fula foie la bobedi, byale monna a hlwa a lekisa go ya kantle, empa a sa diri selo. Byale a sa ba botse a tshaba ka gobane ke basadi le ba banyana le gona polelo ba re monna a nye o nya kgohlo.

Erile ka letsatsi le ba swanetsego go boyo ka lona gae, yaba monna ke molwetsi, byale ba mmoma gore o faretswe ba sitwa gore ba ka dira byang. Aowa, ba mo etetsa, ge a fihla gae yaba dintsi di a mo ngonga, a bile a nkga, aowa, ba mmitsetsa lefokeng ba ya ba mo fata a nya ke moka a fola. Byale ge foie o ile wa e ja ka mokgwa wa mohuta o, o swanetse gore ka mabanyana o apege morogo wa thepe o je ona ka maatla aowa, ka moswana o tla tsoga o enya, ka gobane wa thella. Ka lebaka la mo foie ge e butswa ba tho ba

62 ta dulago gona gammogo le tana o hwetsana ba tawile diso, di ntshwa ke meetlwana ya difoie ka gobane wa go hlata a o tswe wa konogela.

Naroga ke mohlasana o mongwe wa go tata ke o mosehla o byale ka dithotse tsa mothagaraga, byale ka dithotse o na le segwere se byale ka sa morokolopudi, empa sona ge o se matlile ke se sesweu, wa lewa le ona o lewa totala, empa ona ayo na mokgo. Monna yo mongwe wa Mopedi o be a na le monkana wa Lepolantane, byale e ke ba soma labulane. Byale ka tsatsi le lengwe la mokibelo ba ile ba ya Lepelle go hlapa, byale ge ba boela kampong ba tsama ba tsoma mebutla, erile ge ba sepela monna wa Mopedi a bona mohlare e, a thoma go epa a ntsha segwere, aowa, ba dula fase ba ja, Lepolantane la re mohlare o o bose kudu, a rwala o mongwe go kwisa bagabo aowa, ba kwa o le tose kudu. Na tsatsi le lengwe la mokitelo la ya go epa, ba tlogela monna wa Mopedi ba ya e le Lapolantane a mahlano, byale Lepolantane la lebala la epa marakadidi le re mohlomongwe ke ona naroga, byale ka ge le yona ona le dikgwere aowa, ba a ja. Aowa Lapolantane a batho ba ile ba hwa ka moka ga bona.

63

Mekgopa ya dikgomo e be ba e ja ka tlala ya matshona, ta e besa byale ya swa ya re kowa e kgoropane ke moka ta sila yaba bupi ke moka ba ntsha dithorot tsalotsa ka seatla ba dira kgalo ka tee ke moka ba phahlaganya le bupi bya mokgophha ba dira morito. Byale ba kgapole e be bo mota empa e be ba sa kgathale ba lla fela go thita lela le legolo.

Merog o ana a latelanago ana ke maina a merog o lewago. Mosiki, thepe, mothohu, nku, lehopye, lehudu, raphogole, mpa, letipe sefisi, moswe, lehlanye, lerotto, monaasake, sesoko, tsena ke diboko, dinhlwa, magakgala, dikulukutla, kgwesele, seboko-molgoba le sefenefene.

Mosiki ke mohlare o matalana, ba o kga e sa le o monyana ge o gotse ke moka a ba sa kga. Byale nowe ke moka o tla gola wa palega maloba byale malota a

64

tlilo tewa peu, byale le yona yo palega ya dira mantsharara, ka ona a mamarela dikobo.

Thepe ke morogo o nyakago go mela kudu masuping, byale ona ke o mosehla, o boreledi kudu.

Mothuhu ke o mogolo go feta mosiki, ke o mosehla o na le byoya ona o rela fela masemong a molapong.

Lpa ke mohlare fela wa nama kudu o kwetsana o tatile godimo ga, dihlare ke o mokoto, ke o mosehla, empa mahlare a ona ke a matala.

Nku ke morogo o nyakilo swana le mpa, empa ona ke mosese kudu, le ona o tata dihlare, fela ona e no ba o motala ka moka le kutu ya ona. Ke gore morogo o ke letsawai o tsena morogong o mongwe le o mongwe o ba o apegago, gore o galakise morogo e galaka kudu, ona o le nosi o ka se ke wa ja. Byale ka go galaka mo go ona ba re o tsifisa morogo.

65

Lehopye ke morogo wa go tata byale ka dikgare empa ona ke o mosehla o na le diphephe tse dikgolo. Le diklobe ba di garolela ona ba di fa... Morogo o le ona o ile wa thusa kudu ka ngwaga wa tlala ya matshona. Byale lona e be ba ekga lehopye ke moka ba le apege le butswe byale ge le budule ke moka ba le hlatlole ke moka ba le fakele ka lehudung ba le setle ke moka la momagana, byale ke moka ba ngataganyetsa ditswaneng la lewa. Aowa, motho o hlwa a enwa metsi a se ke a kwa tlala.

Lehipo ke morogo o melago diolong le a nama le lengwe o hwe-tsana le tatile diphate; ke le ba kgago lona, ka gobane la fase ga ba le kge ba re le a kgomedisa. Ke le lesehla ditito tsa lona empa diphephe tsa lona di tibile le ka boso.

Maphogole ke morogo o mongwe le ona wa go mela masemong a molapong, ona ke o mosehla ka moka le mahlare empa ke o mokoto tito ya ona o bile o na le byoya.

Sefisi ke morogo wa go swana le lebipo empa sona ke se seso, se na le mahlare a mata. Le sona se tata godimo ga dihlasana.

66 Moswe ke o matalatala, le ona o mela masemong a molapeng, kenywa tsa ona ke tse disco kudu, empa ga di lewe go lewa morogo wa ona e sa le o moswa.

Lehlaanye ona o mela kudu masemong a seboku, ke o mohubedu, fela o mongwe ke o moso, wa diphephe tse disese.

Leroto morogo ona o bose kudu go feta merogo ka moka, o mela kudu magae le masuping, le dirapeng tsa kgau swi le gae ba o gasa ke morogo o mosehlana.

Monaasake, ke monawa wa lefoka, o no swana le monawa wa go gasiwa. Kenywa tsa ona di swana le tsa monawa empa ke tse dinyana kudu le gona ga di lewe.

Sesoko ke morogo o mogolo go feta merogo ka moka, ka baka la gore le ka tlala ya matshona ba ile ba phediswa ke ona. O na le diphephe tsa disaga, ona o mela lefokeng kudu o bonala ka magoko. Byale a o gole go ya godimo e be ba o kga ke moka ba o apeg, byale o re kowa o budule ke moka ba o faga wa tswarana wa re ma. Aowa, ge o lle ona a wa o no kwa e ka o lle boswa.

67 Dinhlw di na le mehuta e mene, ke dinhlwa, motshetshe, masilu, le dinhlwa-makhura. Byale leina la dilo tse ka moka ke dinhlwa, di belegwa ke manhlwe, ke nhlw e ngwe ya serabaraba, ya go hloka mafofa, e na le hilogwana e nyana. Byale dinhlwa di na le mafofa a mabedi a masehla, empa mmele wa yona ke o moso, ka dimpeng ke go go sweu. Di phela ka fase ga mabu, mowe mobung owe di phelago gona ke seolo. Byale tsona ge ba nyaka tsona motho a bona gore seolo se thoma go dira mosopao lo o swanetse go tsea letlapa a tsema gore yo a tlago a tle a hone gore seolo se setse se done ke yo mongwe.

byale seolo se tla gola yaba se segolo sa ba sa ba le mahlo. byale mongwe wa sona o swanetse go siba seolo. Diolo di sibiwa lebakeng la mo ba lera masemong, byale mowe mosadi goba monna ge letsatsi le dikela o swanetse go gopola seolo. Monna o na le sa gagwe le mosadi o na le sa gagwe gammogo le ngwanenyana. La se sita mahlo a sona ge letsafi le thoma go awara, le gona pele ga gore ba sibe ba goma ba dula ba goma ba bona seropola ke moka ba siba la tobedi, ke moka go fedile ba ya gae. Ba no dira byale tsatsi le lengwe lc le lengwe. Byale ge pula e ka na ya re ka moriti letsatsi la fisa, aowa, ke meo, yo longwe le yo mongwe ke moka o gopola go ya go tswega seolo sa gagwe. Pele ga gore ba tswere ba thoma ba epa mohupo gare ga seolo ke moka ba fakela pitsa, ka mo matheko ga pitsa ba kgola ba ba ba fela gwa ba nogobotse. Byale ke moka ba ripa boalo (diphate) ba di ala godimo ga mohupo e le gore ka kowa mohupong ba pyetse ka metsi gore go be le kudumela gore dinhlwa di phakise²⁷ go wela. Byale ke moka ba tsea mahlare²⁸ ba tswega ka matheko ga mohupo ba tiba ka mabyane byale gare ga monupo ba ouia lesoba la go lebana le pitsa gore go be le lesedi gwa se be letsafi di ka se ke tsa wela. Byale mowe ke moka go fedile byale wa thoma wa tloga ga go nyakege mesito seolong. E tla re ka morago ga sebaka se setelete ke moka a boy a tla leolella ge di wela, byale ge a ka bona gore di a wela ke moka o tsea pitsa e nwae o rafela ka ga yona ge a feditse go rafa ke moka o khurumetsa pitsa ja dinhlwa a letela gore di wele gae a gome a rafe. Ge letsatsi le diketsi ke moka o siva seolo wa tloga o ya gae, a rwele dinhlwa. Byale ge a fihlile gae ke moka ba ntsha tse dingwe ta dira segetla. Segetla ba dira ka mokgwa o: Ba di ntsha di sa lebaleba ke moka ba di tshela leselong, ke moka ba di fogohla ba sefia gore mafofa a tsema a ologe ke moka di sa le si se na rafefef, byale ba di tshela ka pitseng ba tshela metsi a se makae, ke moka di butswe. Ge metsi a pyele ke moka ba gadika ka morago ke moka ba niatloia di a lewa.

70

Segetla se bose kudu fela se phakisa se tse na pelong ka baka la makhura a tsona. Iyale tsela di setsego ke moka ba tsoga ba di apeg a pitsa e kgolo le mafofa a tsona tsa morogo ba ntsha gana kowa, tsewe le ja le mafofa a tsona ga ba hloba ka gobane wa hlotu seolo se ka hwa. Tsa go sala ke moka ba di anega tsa oma, ke moka ta fogohla mafofa a tsona a ologa tsona ke mokhusa ba di bega ka pitseng. Mohlang ba nyaka go seba ka mokhusa wa dinhlwa, ke moka ba faga boswa ke morago ke ge ba tsea pitsa ba hiatlega sebesong ke moka ba tshela dinhlwa le metsi a manyananyana, ge metsi a epya ba re gadiki-gadiki ke moka ba hlatlola, ke moka o lokile ba seba.

Masili ke dinhlwa di no swana natso empa tsona di fofa letsatsi le sa le gona, byale tsona ba no topela ke moka ba tla ba di dira segetla.

71

Dinhlwa-makhura, tse na di fapani le dinhlwa le masili, tsona di na le mafofa a mahubedu, mmele wa tsona ke o montso di na le mba tse dikgolo le bogolo di feta dinhlwa le masili gammogo le motshetshe le tsona di fofa mo letsatsi le le ka nga ya bodikela-tsatsi. Ke dilo tse di hlokegago kudu le ge o ka di hwetsana di etswa o ka no topa goba masome a mabedi goba go fetanyana. Ga di rafifi. Motshetshe ke dilo tsa go swana le dinhlwa, empa di fapani ka mmeleng motshetshe ke o mohubedu, fela ka mafofeng di a swana. Iyale motshetshe a o fofe dinhlweng ke gore diolong aowa, o phela disopao long. Iyale disoraolo ga di sibiwi, le ona motshetshe o no topa ke bana ba ija o le tala. Disopao long ke tse tsa go dia tla bana empa le ba bangwe ba bagolobba ja, fela tsona ke tse dinyana kudu ga di lekane le dinhlwa. Go na le dilo tse dingwe ke tse ke auwe a swana le motshetshe fela tsona ke tse dinyana kudu, byale tsona ga di lewe ka baka la gore motho a ja tsona o ruruga dikaha. Iyale kalafo ya tsona ba tsea pitsa ba bega pele gago ke moka wa tsentsha molomo wa gago ka gare ga pitsa wa

epele kopelo e ba rego mauwe boela pitseng maune boela pitseng ke moka wa kgona o fola. Kudu bolwetsi bya mohuta o bo fela bo eba le bana ba tanyana ka gobane ke bona ba sa kwego ka bakeng la go tshekga ga bona ba no ja selo le ge ba ba botsa gore ga se lewe.

72

agoro ke leloko la gabo dinhlwa, empa a fapane fela ka gobane ona a na mafofa, le gona ke a mahubedu, a na le meno a byale ka letlapa-kgerere fela a fapane ka gobane a letlapa-kgerere a na le mafale eka a matedi empa mathomong gona le metse le le tee. Byale magoro ke leina la go akaretta, go na le mohuta ya magore e meraro ke: Mankeke, mampipe le makadikwa.

Mankeke o na le hlogo e kgolo e khubedu, le meno a mabedi, mmele wa lona ke o mosehla wa byoya, ke o mokotonyana.

Mampipe o swana le mankeke byale ke gore mampipe ke o monyana.

Makadikwa ke legore byale lona le fapane le magoro le gona ke lona le lenyana kudu, ke le lesehla la mpana tsa go ruruga le hlogwana ya lona.

73

Byale magoro a ba a fepa ka diphepo diphepo ke legogo le papakoma, ba pharola legogo ka bogare ke moka ba swere morifi ka mo gare ga morifi ka tshela metsi, ke moka ba thula leihlo la seolo ke moka la tsentsha phepo magoro a lona ke moka ba goga ba golela ka morifing a goma a boetsa a boyo nao la golela gape, ke moka ba dira byale go fihlela a dira a mantsi. Modiro o o dirwa ke basadi le banenyana, byale ke moka ge ba fihlile gae ke moka ba gadika fela ge a lewa a hlabo ka ganong. Byale magoro ana le modiro o mogolo nka re bo-Mankeke ke makgowa byale ka ge polelo ya kgosi ya bapedi e ile ya re ge ba dumedisa tsela ya go feta nageng ya yona a re a dilo tse di hubedu tse nkego ke magoro di tswa kae di dira methanthedi nageng ya ka di botseng di tloge.

Mosomo owe o bolelwago mabapi le magoro ke modiro o o dirwago ke ona magoro ka nosi. bo-mankeke aowa ke ba bagolo a ba diri selo mampipe wa sora kudu mosomo wa ona ke go bula tsela ka go thetha dihlasanana le mabyane, byale makadikwa ka mo morago o rwala mobu ka legano a tsama a dila tsela le sona seolo ge o ka fihla wa tula leihlo la sona, o tla bona bo mampipe ba tswella ba ukwile phefo gore e a tsena byale ka morago ba boela morago ba yo boyo le bo makadikwa, bona ga ba sinyi sebaka ba tla ba rwele mobu o mohubedu ka legano ke moka sela se a tswela, sela le sona se a tswela ge di dira byale di dira di boela morago go rwala mobu o mongwe ka go phakisa o tla bona di tibile leihlo la seolo. Byale ge di dira modiro owe mampipe wa tla a manalla ka theko wa bona go fihla mankeke a letella a goma aowa modiro ke moka wa fela ka morago di tla tlanyana ke moka lesoba le tibetse. O ka di bona kudu bo-makadikwa gore bona le modiro o mogolo ge o ka hwetaana di dire tsela ya tsona sehlareng ya go ya godimo ga sehlare ka gobane o ka se ke wa di bona di botile di sepela ka fase ga mabu. Wena ke moka o kgomole matu, byale phefo e di tsenele pele go swantse go fihla mampipe ka morago ke bo-makadikwa ba rwele matu a go tiba mowe mobu o ilego wa kgomolwa. Gana mowe mankeke le ka leihlo e ka se ke wa mnona, o tla bona fela basuli bawe elego bo-akadikwa bo-mampipe bona ba no tswella ba manalla ka theko ga lesoba, bo-makadikwa o tla bona makgolo di boela pele le morago di tswela nabunyana empa ka moragonyana o tla bona di feditse, ge o ka re o lebella tsona o ka no nyaka go hlwa o lebeletse mosegare ka moka.

Dikulukutla ke diboko tse diyago tsa bonala lebakeng la lehlabula empa e no ba seboko sa mpolobolo se sekoto se seso. Sshlola ke mapuwane. Byale seboko se se a lewa ke se se sengwe sa go dira morogo byale ba re go di topa ke moka ba re go fihla gae ba di fatla ba di gadika, ba re se bose kudu.

Jagakgala ke diboko le tsona le tsona di bonala lebakeng la lehlabula tsona ke tse ditala mmele wa tsona o na le metlwana.

Di dula godimo ga dihlare kudu di dula modutwaneng, di ja diphephe tsa ona. Byale ge motho a hwetsane wa namela a gomolla ke moka a rwala a ya nao gae, ge a fihla gae ke moka wa fatla ba gadika aowa ke moka ke morogo.

Kgwesele ke seboko se segolo se feta kulukutla le gona sona se na le lenaka moseleng le le telele le byale ka naka la thete, fela la thete le la hlogong. Byale ke seboko se sentso, byale ge seboko sena ga se lewe ka baka la mahlo a sona, se na le mahlo a nagolo a byale ka a motho, mahlo a sona a boifisa.

Seboko-mokgota ke seboko se senyana byale di na le byoya byo bosehla sepela godimo & a mokgoba ga se lewe fela se ja ke lapedi.

Sefenefenc sena ke sera, ga se gantsi o ka felago o se bona se bonala lebakeng la selemo ngwaga se fihlile o tla kwa dinaga ka moka di lla ka baka la sona, ke dibokonyana tse dinyara kudu tse ditala, byale a di kgathale noka di a sela di lomana ka mosela, tsela tsa pele di tla leka go tsema fela ga di ganetse metsi di foya sa hwetsana phate ke moka se a mamarela byale ke gore ke moka se a tshela ke moka di tsetse, di nauelana godimo. Byale ke sera nabeleng a batho ka gobane sa tsena tshemong se a fetse. Empa ge se ka re se sa tswa go ja gwana pula e kgolo aowa, gona se hlabegele mabele ka gorane puia e kgolo ya na se a sekepela, ke sona sehlare sa go bolaya sefenefene. Diboko tsena ga di lewe.

Ditsie tsena tsa ka fase ke maina a ditsie tse di lewago rona nageng ya gesu. Ke: Tsiane, nanakgope, talemehlokwane, nanakgope, natsha, modune, lebitla, pharare, lesobosobo makerere, segongwane mampatabuswana, sekutla-batho, mamorolane, tsamo, mamodumong, setoto mamotalane, setlobola-molomo, sephura-peu, malefe, tsie-thetlw, nixx naka-latlou, mankunye, maletsororo, sephura-matlapana le mahlohloupudi. Byale ditsie tse ka moka ga di a godiwa ka mosasa, di gola ke banenyana le basemanyana, le basadi ba gola, ta di

klokhloemela ka mohlokhlo ba tsema dihlogong.

78 Lesobosobo tsie ena ke e kgolo kudu ya setaputapu, byale ga e na diphafelo diphafelo tsa yona ke tse dikopana, byale lona e be ba re go le pata ke moka ta le ripa hlogo ba katela cupi ka dimpe tsa lona, ke moka ta le apege. Kudu e be ba dira byale ka ngwaga wa tlala ya matshona, ge motho a lle aowa, ke moka a kgona go nwa metsi.

Nanakgope ya lerupi ke tsie e khubedu byale tsie e ba rego ga e jewe ke ba banyana fela ngwana wa tshowana yona wa ja. Ba re e a ila ngwana a ja yona ke moka o ba la ke letswele ke moka wa hwa. Nanakgope ena ke e tala empa e feta ke ya lerupi ka togolo, yona ga e ile.

Tsiane ke ditsienyana tse dinyana ke tsona tsewe la golago ka mosasa tsona ge o ej a o dio ja ka buntei wa tshela ka ganong ke gona o tla kwago gore o ja selo.

Malehlokwane ke tsie e tshehla e dula kudu mahlokweng a hlokwa le lesisisi e godiwa ka ngwedi.

Natsha ke tsie e tala e nyakilo go lekana le modume. Modume le yona e a ila ngwana a e ja yona fela a ka no ja empa byale ka te e letsie ya mage a rantsi ba no bolela byale ka bakeng la bose bya yona.

79 Lebitlwa ke ditsie tse di sa dulego di bonala di na le letaka le di wago ka lona. A dula mebotong ngwaga a wele a wa mola batho la jago ke moka ba tswa letsolo la tsona. Ke tse ditala, ka dimpeng tse ditshehla.

Pharare e swana le lebitlwa, empa yona ke e kgolwanyana. Makrerere ke ditsie tsa go sepela ka mapo le tsona ke ditsie tse di tla go ka lebaka, di ka tla ngwana a sa bula tsa tloga di tla goma tsa re ge di etla tsa hwetsana a sepela. Ke ditsie tse dihubedu, ke dikelema kudu ge di fihlile matele di a fet sa.

Maletswai ke tsie e talanyana ya go tswakana le bosehlanyana.

Segongwane ke tsie e tshehla e kopana le sona se byale ka makerere se tla ka sebaka. Lyale sona gore batho ba se bone se fo-fa yo mongwe le yo mongwe o hlata mokgosi ba re belebele tsieng. Ea tla e disa ka mo e yago gore ba e bone mo e robalago ke moka ba e late go ya banna basadi gammogo le masogana le dikgarebe, ba yo lala la gola bosegó ka moka, banna ba namela dihlare ke moka ba e losetsa fase byale basadi bona ba ageletsa ka dikobo ge e le tse dintsi ba di tshela ka masakeng. Byale ke tsere ditaba tsa makere-re ke di ngodile ga segongwane ke makerere a namelago godimo, segongwane se robala fase le gona ba se gola ka maselo ba tshela ka masakeng. Masaka e be ba soga mekgophá ke moka la roka yaba mokotla. Tse ba namelago godimo ke makerere, dikobo tse ba goba ba ageletsa ke mekgophá ya go sugiwa empa yona a e rukivi. Byale ge ba fihlile gae ba di apegá ka pitsa e kgolo tse dingwe ba di hlota ba dira sehlobe. Tsona tse tsa sehlobe ba di apegela gosele, ke tsewe ba tlago seba ka tsona. Byale tsela tsa go apegawa le mafofa ke moka ba di dira mokhusa ba di anega tsa oma.

Senotoko ke tsie e nyana e tshehla. Sephara-mohlaka ke tsie e telele e tala, e phela moklakeng. Lampata-buswana ke tsienyana e nyana e kopana kudu, ke e khubedu. A e kcone go fofela kgole e no pharuma.

Sekgutla-batho e swana le mampata-buswana empa yona ke e kgolonyana le gona e na le dimpa tse dikgolo.

Mamorolane ke tsie e telele e tala. Tsamo ke ditsienyana tse dinyanyana tsa go golela ke dimpana, ke tse ditalana tsa go tswakana le bosehlala.

Mamodumong ke tsie e tshehla, ya mafofa a byoya, o dula mola-peng. Setoto ke tsie e nyana e khubetswana, ba bantsi ga ba e je ka bakeng la leina la yona fela ka gore ba re ke setlaela.

Mamotalane ke tsie e telele e tshese e tala, e phela diretseng. Setlobola-molomo a e na mafofa e byale ka lesobosobo empa yona ke e nyana mmala wa yona ke o mosehla. Malefe e swana le malehlo-kwane empa yona ke e tshese le yona e dula maklokweng. Sephura-peu ke ditsie tse dinyana di byale ka bo mampata-buswana empa tsona ke tse dikgolonyana le gona ke tse ditshweu. Di ja peu ya lotsa kudu. Tsie-thetlwa ke tsie ya sethoka e ja ke bona bathoka, tsie ena e a nkga kudu ke khubedu le mabala a masweu. Naka la tlou tsie ena ke e telele kudu go feta ditsie ka moka, ke e tshehla a e na mafofa empa e na le lenaka hlogong ga yona. Mankunye ke tsie e tala ya mebala-bala e mehubedu. Maletsororo ke tsie e tala byale yona e na le ditabo tse byale ka sekgwekgwe se ba rego ke lesele ga e fofe e no taboga. Byale tsie ena e na le dinogana kateng go yona, fela le ga go le byale e a lewa.

82 Sephura-matlapana e swana le sephura-peu, byale sona bara gore se dula mebotong ya makgwara. Mohlohopudi bagolo-golo ba be ba re tsie ena e a ila, ka laka la gore ge modisi a ka ja ge a gama dikgolo matswele a dikgomo a palega. Gammogo le basibi ba diolo e be ba sa je ka baka la gore mahlo a seolo a ka hwa. Byale matsatsing a no a bo lehono ba ja, ke tsie e tshehla e telele e koto e ngwe ke e tala e nyakilo lekana le naka-latlou. Byale ditsie tsena ge ba di godile ka bontsi ba di hloba ke moka ba di tshela ka dipitseng tsa morogo goba mabeng, ke moka ba tshela metsi a se makae, byale tsa re kowa di pyele metsi ke moka ba di gadika ke moka modiro wa tsona * o fedile ba seba mauswa ka tsona.

83 Mabyala, ana ke mehuta ya mabyala a diriwago mono nageng ya gesu. Ke bo byala morotole, mphogo, leroro, lesalesale, mabyala a dihlare ke morula, makgere, dihlatswa, mabulu.

Byala modiri wa byala byona ke byala bya lotsa, o swanetse go ntsha mabele ka seroto se segolo ke moka a yene, ka pitseng, ba ena lehono ke moka ka moswana ba enola, byale ba goma ba a tshela ka pitseng * e ngwe ya go hlicka metsi ba bipe ka mahlare gore

mabele a mele, byale ba fela ba lebella ke gore a tsea metsatsi a mararo ke moka la bone ba bipulle ke moka ba ntshetse serotong byale ba tsee legogo ba le ale ba o tshele godimo ga lona byale ta o palakanye. Ba direla gore o ome, byale ge o omile ke moka o thoma go sila mmela wa moriteletso. Mmela wa moriteletso ba ntsha ka leselo mohlang a fetsago mmele wa moriteletso ke moka ka moswana ba hlobolela. Dithoro tsa go hlobolela le tsona ba ntsha ka seroto, byale mowe ba motse ba swanetse go thusa modiri wa byala go hlobolela. Ba tsoga e sa le gosasa ke moka ba hlobola, ge ba feditse go hlobola ke moka ba bea bupi ka ntlong. Byale ba thoma go rwala dipitsa ba kgella yo mongwe yena o faga buswa bya mosetlo, ge ba feditse go kgella ke moka modiro o fedile byale ge nke ke le baka la go lema ba ya masemong empa mong wa byala o swanetse go ya go roba dikgone le ba tangwe ba a ba kgopetsego. Byale ge letsatsi le ya go dikela ba boyo ke moka ba apege metsi a go dira sekuku ke gore ba tshela metsi ka pitseng ba a hlatleya, mollong byale ba ntsha bupi ka leselo le mmela ka leselo ke moka ba hlakanya ba tshela ka pitseng e ngwe byale ba re kowa metsi a bela ba a tshela ka pitseng, ke moka ba khurumetsa ka seroto gore bupi le mmele di butswe. Bupi le mmele ge di phahlagane ke sekuku, byale ge sekuku se bodule ke moka ba se fodisa ge se fodile ba tshela mmela ka hlaana e kgolo byale ke moka ba re metsi ala a go dula ka dipitsa ba kga sekuku ba tshela dipitseng ke gore ba lobanya. Byale ka moswana di tsoga di bela ba re ke mogoba koma, byale ke moka ba apega. Nka re mabapi le modiro wa go apega le mekgwa ya byala ke e hlaositse ka maphepheng a ka godimo. Byale mekgwa ya go nwa batho bala ba go setla mong wa byala o swanetse go ba tshella pitsa ba dikgone le bona ba na le pitsa ya bona le ba go sila mmela ba na le pitsa ya bona le ge dipitsa a di adimile o swanetse go tshella mong wa dipitsa ya gagwe. Byale go fedile go setse bya mong, o ntsha pitsa ya legata o fa banna kgorong, ke pitsa ya go bolela gore byala bo rera molato wa gore. Byale ka ge byala ba bo dira ka taka'la melato e, byala bya bahlagodi, ba go hlagola, bya go lema, bya go thetha

86

tshemo bya go fa monna, bya go bitsa dikgomo gore mokgonyana a tle a nyale. bya go isa thoko ya motsoko, ke ya bakgonyana ka gobane tsare geba nyala ba ntsha thoko ya motsoko ba isiya bokgweng. Eya go letoga ke byala bya motho yo a kileng a mo fa selo. Byale go na le mabyala a go bega badimo ana a na legata, go byale ka byala byalmeriri. Byale ge banna ba enwa legata kgorong basadi ba nwa magoriso ka ntlong. Aowa, ba tla hlwa ba enwa byala mosegare ka moka fela mong wa byala o swanetse go uta phihlo ewe ke ya beng ba motse ba tlilo nwa ka mabanyana. Ge motho a fihla a hwetsana banna ba kgobokane o swanetse go dumedisa, fela le ge kgosi e le gona maduma a swanetse go fihla ga mong wa byala ke moka a kgone a e ya kgosing. Byale go na le pitsa e ngwe ewe ba swanetsego go buisa mosate ke sebego ke gore o eleletsa ge batho ba lwele. Mabyala ana a mehuta-huta a ba no a dira ka mokgwa ka o tee. Gona mo byaleng go na le seema se serego mona byala ga tsebe mona mmela. Ke gore ge mong wa byala a ka kona batho ka moswana ba tla mo kona, ka gore ke bogosi bya tsatsi ka le tee, ke bogosi bya makgowa bya go dula o tloga.

87

Morula ke mehlare e e mela masemong empa le lefokeng e gona, ke mohlare o mosehla, byale o nwewa lehlabula. Byale marula ba topela masemong, ka fase ga sehlare byale ga na mowe ba topelago ba re ke dirobeng. Byale mosadi yo mongwe le yo mongwe o topa tshemong ya gagwe, ge yo mongwe a nyaka go topa tshemong ya yo mongwe o swanetse go kgopela, mong wa tshemo a mo dumelle. Byale merula ena ga e topiwi ka moka, e mengwe e na le sephe ke gore morula wa yona e a nkga. Byale ge serobe se budule aowa, ba se hlaba ka mahlabo, mahlabo ke diphate goba marapo, ba di fefa yaba dipaphati ke moka ge ba hlaba ka tsona. Ea hlabela ka dipitseng, ge bafeditse go hlaba ke moka ba thoma go kgata kgano, ke metsi a go se hlakane le metsi, kay byale ka morago ke moka ba tshela metsi ke moka ba soga ke moka ba kgatela ka kowa kganong, ke moka go fedile. Byale metsi a bobedi ke moka ba soga makokong ona ba tsoga ba nwa ka moswana byale mokgope ona ba tetela o tla nwewa ka

moswana.

Phepha ge ba dira phepha ya morula ba re go hlata lehono ke moka ka moswana ba dira phepha. Ba dira sekuku, ke moka ba se fodisa, byale ba tshela morula, ke moka moswana ba a nwa, a e hlotliwi.

88

Dihlatswa ba di fula kudu di butswa mebotong, byale ba re go fihla gae, ba di kgotla ka lehudu ke moka ba di kgotla tsa pyatlagana ke moka ba di fagola ba di tshela ka pitseng ba di lesa tsa bela, byale ke moka ba gamola magapi, gwa sala metsi a tsona. Byale ~~ke moka~~ ba dira sekuku, ba se fodisa ke moka ba tsea metsi a di hlatswa ba a tshela sekukung ke moka go fedile le byona a ba hlotle. Leina la byona ba re ke phepha ya dihlatswa, empa di a kgomedisa, ka baka la maswi a tsona.

89

Makgere ke byala bya foie, byale byona ba fula foie ke moka ba e pyatlela ka pitseng ke moka ba bolesetsa bya bela, byale ba mina magapi ke gore letlalo la kateng le leso le dithoro ba hlotla ka mohlotlo, aowa, ona ke moka o fedile, a ba tshele mabele. O bogale kudu, ge motho a e nwa ona a se ke a nwela go hora mpa, ka gobane gore o go takgwe o swanetse go se nyela le meroto o swanetse go rota o robetse. Byale ka ~~madibeng~~ ~~magomane~~ o mo mo hloile kudu, a nwa aowa o wa ~~senyela~~ le meroto ya tswa.

Nabilo ona ba no dira byale ka ge ba dira dihlatswa, fela byona ga bo kgomedisi.

END 778